

Gud i fyrfärgstryck

Om tecknade serier, moral och teologi

Martin Lund, doktorand i judaistik

78

OM RELIGION OCH SERIER

När de flesta tänker på tecknade serier är det kanske Kalle Anka, eller någon annan känd seriefigur, som får stå som representant för mediet. Kanske är det seriernas förmenta barnslighet som man tänker på, eller, som under 1950-talet i USA, Sverige och Finland – för att bara nämna några länder som föll offer för överdriftens lockelse – oron för de potentiella faror som serieläsandet kan innebära för läsarnas psykologiska och moraliska välbefinnande som kommer till ytan. Eller så är det något helt annat, men sällan är religion det första.

Men det är viktigt att notera att religion och serier har ett i många avseenden nära förhållande. De massdistribuerade mainstreamserierna innehåller ofta anspelningar på världens religioner. Utöver dessa, kanske ganska ytliga, kopplingar, finns det många serieskapare som gärna använder sig av en religiös tematik i sitt berättande; serier som tar religionen i sin tjänst. Bland dessa kan nämnas Alan Moore, som med serier som *Promethea* skolar läsarna i magi; Arvid Nelson, vars *Rex Mundi* är fylld till bristningsgränsen med religiöst symbolbruk; och Garth Ennis, som i *Preacher*, *The Chronicles of Wormwood*, och *True Faith* står för intressanta funderingar kring religion, om än klädda i en vulgär och våldsam skrud.

Utöver dessa finns det många exempel på serier i religionens tjänst. Den ultraortodoxa judiska Chabadrörelsen, till exempel, har serier om två-tre sidor tillgängliga på sin hemsida för att undervisa yngre anhängare om olika aspekter av traditionen. På samma sätt ger förlaget Amar Chitra Katha ut indiska folksagor och hinduiska gudsberättelser med mera, och amerikanska Community Comics publicerar serier med ett uttalat ”kristet fokus”.

Hur intressanta alla dessa exempel än är, så är ämnet för denna artikel istället teologers serieläsningar, som ofta sker genom att locka fram religiösa meningar ur serier som inte på ytan tycks ha så mycket med religion att göra. Nedan presenteras fenomenet serieteologier i korthet, vilket sedan följs av några förslag på hur sådana böcker kan tolkas.

SERIETELOGIER

Det finns alltså onekligen ett förhållande mellan religion och serier. Om vi då vänder blicken lite och tittar på teologi istället, så kan vi snabbt konstatera: när vi tänker på teologi är det kanske inte i första hand serier vi tänker på. Istället är det nog, beroende på vilken inställning vi har till det teologiska projektet, antingen en skäggig, rynkig, och lärd man som sitter isolerad någonstans och söker sanningen med stort S eller en stressad akademiker lik vilken annan som helst.

Men även här visar det sig att det inte alltid är riktigt som man tänker sig. I denna skara yrkesmän och yrkeskvinnor finns ett inte helt oansenligt antal som sysslar med serieläsning. De som skrivit böckerna som är intressanta för den här artikeln sysslar med konfessionell, normativ teologi. Med detta menar jag att deras arbete utgår från att det finns oberoende religiösa sanningar, och att det går ut på att försöka visa hur människor bör leva för att vara i överensstämmelse med dessa.

Ett av de mest kända, och även ett av de tidigaste, exemplen på sådan verksamhet hittar vi i *Evangelium enligt Snobben*, som i engelskspråkig originalutgåva publicerades redan 1965. Författaren, Robert L. Short, använde sig i boken av de välkända figurerna i seriestrippen som lånat sitt

namn till bokens titel, för att illustrera lärdomar hämtade ur evangelium. Den stod ensam ett tag, men på senare år har många liknande verk publicerats.

Främst är det kristna teologer som har valt att utnyttja seriemediet för att sprida sina tolkningar. Och oftast är det superhjältar som får stå i centrum. Några exempel är Greg Garretts *Holy superheroes! - Exploring Faith & Spirituality in Comic Books*, Stephen Skeltons *The Gospel According to the World's Greatest Superhero* och H. Michael Brewers *Who Needs a Superhero? – Finding Virtue, Vice, and What's Holy in the Comics*.

Garrett kallar sin bok för en "filosofisk läsning", vars syfte är att se vad serier kan säga om frågor av "bestående vikt"; frågor om rättvisa och våld, tro och övertygelse, patriotism, fred, makt, fördömelse och frälsning. Detta gör han genom att se på superhjälteserierna som hagiografier, traditionellt berättelser om helgons liv, från vilka andliga lärdomar kan dras. Serieläsningen kompletteras med ett rikligt material hämtat främst från kristendom, men även andra religiösa traditioner återopnas när de delar det budskap som Garrett vill förmedla.

Brewer utgår istället från att hjälteberättelserna representerar människans längtan efter en frälsare, och att de alltid är en variant av samma tema – en sann berättelse, skriver han, om en hjälte som var "absolut verklig": när allt verkade förlorat kom en hjälte och räddade oss från ondskan runt oss, och inom oss. I bokens fjorton kapitel använder han sig av olika seriefigurer för att illustrera olika poängar som seriehjältarna sägs kunna lära ut.

I Skeltons fall handlar det enbart om en enskild hjälte som ett förkroppsligande av Jesu lära. Han hävdar inte att Stålmannen är Jesus, men däremot en tydlig kristusfigur med många paralleller till evangeliet. Boken byggs runt detta antagande, och Stålmannens liv – och de kopplingar som görs till Jesus – tecknas från födsel till död, och vidare till återuppståndelse och återkomst.

Han hävdar inte att Stålmannen är Jesus, men däremot en tydlig kristusfigur med många paralleller till evangeliet.

För att läsarna inte ska tro att det bara är kristna teologer som använder sig av serier kan vi titta lite på ett par böcker skrivna av rabbiner. Simcha Weinsteins *Up, Up, and Oy Vey!: How Jewish History, Culture, and Values Shaped the Comic Book Superhero* och Carey A. Friedmans *Wisdom from the Batcave: How to Live a Super, Heroic Life*, som diskuteras nedan, följer i stort samma mönster som de redan nämnda böckerna. Weinstein beskriver sin bok som en "historielektion, torahstudium, och en översikt över populärkultur i ett", men det måste sägas att det bara är som torahstudium den verkligen lyckas. På bara strax över 120 sidor lyckas han klämma in en ofantlig mängd viktiga judiska koncept, från talmystik och kabbalah till familjens och det förflutnas betydelse för judiskt liv, och mycket därtill. Allt detta illustreras, som hos de andra författarna, med hjälp av superhjältar.

Gemensamt för alla dessa böcker är, först och främst, viljan att sälla andliga budskap ur serierna, men det finns ett par andra likheter. De genomsyras av en pluralistisk anda, som i flera av böckerna blir ytterst tydlig genom användande av exempel hämtade utanför den egna traditionen. Denna pluralism paras ihop med en öppenhet i form av en, överlag, teologiskt liberal lutning där ett rättvisetänkande som inte är främmande för den moderna världen i stort intar en central roll.

WISDOM FROM THE BATCAVE – ETT EXEMPEL

För att ta en lite mer detaljerad titt på i alla fall en av böckerna vänder vi oss till *Wisdom from the Batcave* från 2006 som ett exempel på den här typen av skrivelser. Ett av försäljningsargumenten på bokomslaget, att boken är "både lättsam och djupsinnig", är också en nyckel till läsningen. Med utgångspunkt i att "varje människa är utrustad med en andlig dimension – en själ – som innehåller en intuitiv förståelse om

rätt och fel, gott och ont", försöker Cary A. Friedman, en rabbin som bland annat varit andlig konsult för FBI, med Wisdom göra något som lätt kan avskräcka den bäste; han vill lära ut etik genom exempel från "de fundamentala idéerna, eller rättare sagt de universella Sanningar som definierar Batman-figures själ och hjärta."

Argumentet som Friedman för är att Batman, som till skillnad från andra superhjältar som Stålmannen och Spindelmannen som fått sina krafter, har arbetat hårt för varje seger han vunnit och uppnått dem genom att förverkliga människans potential. På så sätt kan han visas upp som en förebild värdig att efterlikna. Exempel hämtas från Batmanserier för att illustrera etiska frågor om en mängd ämnen, som familjens vikt, vänskap, idealism och viljestyrka. Genom att göra det bästa av motgångar, att värna om våra ideal, och att uppskatta det vi har och det goda vi alla kan göra i världen, skriver Friedman, så kan vi alla bli hjältar. Genom att imitera Batman så kan alla förändra världen, ett steg i taget, och inspirera andra att göra detsamma. Vi kan, och borde, göra vårt yttersta för att bekämpa ondska, att göra "inget mindre än gudomlig tjänstgöring, att tjäna den Allsmäktige genom att skydda Hans barn." I jakten på värdiga mål ska vi "göra allt som är lagligt och moraliskt rätt för att lyckas" – och be Gud om hjälp, tillägger han, för "slutgiltig seger kommer med Guds välsignelse."

Friedman hävdar i boken aldrig att Batman är judisk eller att hans bok är riktad främst till judiska läsare; tvärt om har han svarat på sådana påståenden i recensioner med eftertryck:

Thanks, guys, for the nice review, which I appreciate very much, but I must clarify: I don't claim that, or think that, or care if, the Batman is Jewish [-- he's nothing, actually, since he's a fictional character], and I don't care that his creators were Jewish, either. In fact, I don't care what he is or they were. I care only that he is noble and heroic, and represents a philosophy of life that we can and should emulate to become the heroes of our own lives. I found the same philosophy in Judaism, but that's completely incidental to the book's thesis. I only invoke Jewish sources [and that very rarely] in order to clarify or dramatize a point, but the focus is squarely on the Batman.

Likväl är det svårt att missa att grunden för många av hans argument om sådant han kallar universella värden kommer från hans egen rabbiniska skolning. Det är, med Friedmans egna ord, en "dynamisk mussar sefer" – en etikbok som håller läsarens intresse – utvecklad från anteckningar han gjort under sitt arbete med kiruv (judisk "outreach" – en sorts inre mission som riktar sig till icke-praktiserande judar) och som torahlärare. Han säger att han upptäckt att Batman kan fungera som "en metafor för vad vi alla försöker bli – 'superhjältar, ' de bästa människor vi kan vara." Genom att använda sig av sin "barndoms besatthet av Batmanserier" som ett sätt att locka studenter till sin kurs kunde Friedman introducera "många grundläggande torahtankar på ett lättsamt sätt som vem som helst kan relatera till", och han anser att boken "varit ett effektivt verktyg för kiruv, att lära judiska värderingar till de som inte är bekanta med dem eller som driver bort från dem."

Med andra ord är lärdomarna han lär ut med Batmans hjälp å ena sidan generella och löst definierade "andliga Sanningar", och boken då en "andlig självhjälpsbok", och å andra sidan – lika nära ytan på det sätt att "Sanningarna" oftare än han medger i citatet ovan är explicit hämtade från judiska källor – mer specifikt riktade till en judisk publik. I båda fallen ligger argumentets centrum i två grundläggande principer: behovet av att söka en andlig livsföring för att leva ett mer fullödigt liv, baserat i ett judiskt begrepp, teshuvah, som betyder återvändo eller botgöring; och imperativet att bekämpa ondska, att göra världen till en bättre plats, en handling åt gången, uttryckt i judisk teologi i begreppet tikkun olam, att hela eller reparera världen.

NÅGRA TANKAR KRING FENOMENET SERIETELOGI

Hur det kommer sig att en tradition av teologisk serieläsning uppkommit är svårt att svara på. Det kan finnas många förklaringsmodeller. Den mest uppenbara anledningen är självklart att författarna har ett stort serieintresse. Entusiasmen de känner för ämnet är svår att undgå när man läser böckerna (något som stundvis pekats ut som negativt av recensenter). De vill föra detta vidare, tillsammans med den tro som ligger som ett filter för ögonen när de läser serierna. Det är svårt att säga att tolkningarna som görs alltid stämmer så väl överens med vad andra finner i samma material. Men just det är en av seriernas unika egenskaper.

I och med att de är vad Marshall McLuhan en gång i tiden klassade som ett "svalt" medium, ett medium som har en låg detaljnivå som kräver att läsaren fyller i mycket själv för att förstå vad som händer i och mellan serierutorna, så är serierna öppna för (ibland kanske lite för) frikostiga tolkningar. Varje ruta är ett barskrapat och fruset ögonblick i en lång sekvens. På senare tid har det kompletterande av den sparsamma information som tillhandahålls i varje ruta och i utrymmet mellan dem – kallat "kanalen" – av Scott McCloud fått namnet "slutning". Vi, som läsare, identifierar oss med det vi ser och fyller själva i hålen. På så sätt tar vi alltid med oss en viss förförståelse in i läsningen; inte konstigt då att präster och rabbiner kan hitta ett och annat som klingar med en bekant ton.

Det kan också vara nyttigt att notera att många serier – särskilt superhjälteserier – har en stark och tydligt uttalad moralisk kärna. Bland serievärldens mest kända axiom finner vi de ord som Spindelmannen lever efter: "With great power comes great responsibility." Och han är inte ensam om att hålla sig till en stark hederskodex – i den första tidningen med superkvartetten känd som den Fantastiska Fyran är det uppenbart för Ben Grimm, en pilot vars kött och ben förvandlats till orange sten, vad som måste göras med gruppens nya superkrafter: "You don't have to make a speech, big shot! We understand! We've gotta use that power to help mankind, right?" Nästan alla klassiska superhjältar har en nästintill enkelspårig och allt överskuggande motivation att göra det som är "rätt". Att ha möjligheten att påverka är, helt enkelt, att ha ansvaret att göra det. Även om det inte är ett budskap som är unikt för de uppenbarade, abrahamitiska religionerna, så är det något som finns inom dem, och sådana delade moraliska motiv är således tacksamma ämnen för en teolog med ett serieintresse.

Nästan alla klassiska superhjältar har en nästintill enkelspårig och allt överskuggande motivation att göra det som är "rätt". Att ha möjligheten att påverka är, helt enkelt, att ha ansvaret att göra det.

Att serier dessutom har en enorm didaktisk potential är något som uppmärksammats såväl av serieforskare som av pedagoger, och inte minst av de många religiösa ledare och grupper som använder sig av serier för att sprida sina budskap. Jack T. Chick, som har skrivit och tecknat små religiösa propagandapamfletter i över fem årtionden, insåg tidigt att barn gillar serier och enkelt tar till sig deras innehåll. De serier som skapats för att lära ut eller predika ett religiöst budskap finner med lätthet ett komplement i de serier som säljs till en bredare publik, förutsatt att läsningen av serien får lite vägledning i rätt riktning. Ingen av författarna lägger ner alltför mycket energi på att försöka övertyga läsarna om att deras tolkningar är de enda möjliga; det viktiga är snarare att de har ett användbart material som de kan använda som utgångspunkt för att förmedla sitt budskap.

Det finns även en idiomatisk dimension värd att ha i åtanke: den som vill nå en bredare publik idag kan svårligen förvänta sig att detta kan åstadkommas genom att tala med hjälp av 300-talets eremiter, 1200-talets filosofer, eller ens den tidiga modernitetens religiösa tänkare. Med hjälp av serier – och många andra populära medier som film, musik, TV, litteratur, eller datorspel, för att nämna några av de kanaler som tolkas och omtolkas för att sprida ett religiöst budskap – kan teologer tala med sin målgrupps språk, på ett sätt som är bekant och kanske mer lockande. Lärandet blir helt enkelt lite roligare.

En sista dimension som kan vara värd att ha i åtanke när det gäller den här typen av serieläsningar är den kvantitativa: en seriefigur som Stålmannen har över sjuttio år av serietidningar, filmer, TV-program, spel, och mycket annat i bagaget. Med ett så stort material är det svårt att inte hitta det man söker, eller i alla fall något väldigt likt, som sedan kan knuffas lite in på rätt spår. Enklare blir det i och med att serievärlden gärna leker med religiösa tecken och teman, och använder sig av deras höga grad av kulturell igenkänning. De medvetna kopplingar som gjorts mellan Jesus och Stålmannen, till exempel, ska inte glömmas bort; Marlon Brandos monolog i den första och i den senaste filmen om den blåklädda utomjordingen med kalsongerna på utsidan ekar tydligt berättelsen om Nya testamentets huvudperson:

Live as one of them, Kal-El [Stålmannens utomjordiska namn], to discover where your strength and your power are needed. Always hold in your heart the pride of your special heritage. They can be a great people, Kal-El, they wish to be. They only lack the light to show the way. For this reason above all, their capacity for good, I have sent them you... my only son.

Inte heller det uppmärksammade jippet, när Stålmannen dödades och återuppstod i en serie 1992, kan här undvikas. Även om döden sällan är permanent i superhjaltevärlden, så dyker just denna återuppståndelse gärna upp i kristna böcker om mainstreamseriernas förment religiösa budskap.

Självklart skiljer sig Garrett och Brewer, Weinstein och Skelton, Short och Friedman, och deras respektive arbeten från varandra, i hur mycket de inspirerats av de olika möjligheter som listats ovan. Men lite av varje finns det spår av hos dem alla. Deras källmaterial kan inte heller göras rättvisa här – spannet från serier som skapats för att sprida ett religiöst budskap till de beställningsjobb som producerats av tecknare och författare som var mer intresserade av att underhålla eller av arvodet än de var av att inspirera läsarna att tänka på livets svåra frågor är alltför stort. Men oftare än inte hamnar serier, särskilt superhjalteserierna som är föremål för böckerna som i korthet presenterats här, i den senare kategorin.

Det är då inte helt osannolikt, för att använda mig av ett begreppspar som introducerats av Pierre Wiktorin, att serierna oftast utgör exempel på ”religion i populärkulturens tjänst” – där religiöst symbolmaterial används för att mystifiera produkten – medan det i andra ändan av processen, i de färdiga böckerna, handlar om ”populärkultur i religionen tjänst”, i form av en lättsmält och lättillgänglig moralisk popteologi. Hur böckerna än förhåller sig till serierna som diskuteras kan en sak sägas med säkerhet – de är intressant läsning.

VIDARE LÄSNING

Brewer, H. Michael. 2004. *Who needs a superhero?: Finding Virtue, Vice, and What's Holy in the Comics*. Grand Rapids, Mich.: Baker Books.

Friedman, Cary A. 2006. *Wisdom from the Batcave*. Linden, NJ: Compass Books.

Garrett, Greg. 2005. *Holy superheroes!: Exploring Faith & Spirituality in Comic Books*. Colorado Springs: Piñon Press.

Lewis, A. David, och Christine Hoff Kraemer (red.). 2010. *Graven images: Religion in Comic Books and Graphic Novels*. New York: Continuum.

Short, Robert L. 1982. *Evangelium Enligt Snobben: Ett Sätt Att Möta Livets Bedrövelse*. Örebro: Libris.

Skelton, Stephen. 2006. *The Gospel According to the World's Greatest Superhero*. Eugene: Harvest House Publishers.

Weinstein, Simcha. 2006. *Up, Up, and Oy Vey!: How Jewish History, Culture, and Values Shaped the Comic Book Superhero*. Baltimore: Leviathan Press.